

"BİR ÇAY AXIR ARAMIZDAN"

Söhrab Tahirin "Səttarxan" poemasında xalq və xalqına inanan qəhrəman problemi

Yaşasın gözəl Əncüman!
Hər dərdə dözer Əncüman!

Söhrab Tahir

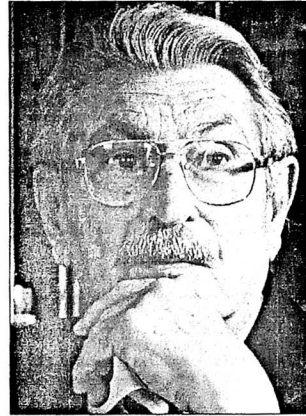
Cənubi Azərbaycan şairlərindən olan Söhrab Tahir vətənidə olduğu qədər Şimali Azərbaycanda da çox sevilir. Onun yaradıcılığında inqilab keçmişimizdən səhifələr, sairin arzuları, azad gələcək uğrunda mübarizə geniş şəkildə öz əksini tapıb, Cənubi Azərbaycan haqqı isə əsas yer tutur. Vətəninin bəyətə getirilən döşənti hadisələri görən sair gənc yaşlarından inqilabi hərəkata qoşulur. Əsərlərində xalqın mübarizə özminin milli iftixar hissi keçirdiyi duyulur. Neçə-neçə inqilaba şahidlik etmiş Cənubi Azərbaycan xalqı, onun tarixi və indiki həyatı şair üçün çox maraqlı və anamlıdır. Atası müstəbid Rza xan tərəfindən həbs edilmiş. Uşaqlıq illərində atası ilə bərabər Kimsanşahda sürgün həyatı keçirib. Bir sözlə, kiçik yaşlarından vətən, torpaq, düşüncə, mübarizə, tarix, müstəbid kimi kəlmələrin anlamını başa düşüb. İnqilab gələcək, nümayiş görüb, zindanı və dar ağacını tanıyıb.

Tarix onu göstərir ki, inqilab birdən baş vermir. Bu proses tədricən formalaşır, xalqın çəkdiyi əzab-əziyyət onu "doyurur", tənqə gətirir, siyasi görüşləri formalaşdır. İnqilaba gedən yol bir müddət əvvəl görünür. Deməli, inqilabi demokratiya hərəkata gedən yol hələ XX əsrin əvvəllərindən görünməyə başlamışdır. Ümumiyyətlə, Cənubi Azərbaycanda, İranda on güclü inqilablar XX əsrdə baş verib. Ən güclü odubü nümunələr də elə inqilablar dövründə yaranıb. 1905-1911-ci illər İran məşrutə inqilabı, 1917-1920-ci illər inqilabi hərəkatın ikinci dövrü 1941-1946-cı illərdə baş vermış İnqilabi Demokratik Hərəkata gedən yolu dəqiqləşdirmişdir. İnqilabi hərəkata gedən yol Söhrab Tahirin çox maraqlıdır. Onun əsərlərində Səttarxan, Bağırxan, Ş.M.Xiyabəninin, S.C. Pişəvərinin xatirəsi tez-tez çəkilir, onların şəxsi həyat yolu şair tərəfindən müdhl olunur. 1905-1911-ci illər inqilabı İran Konstitusiyasının yaranmasına səbəb olmuşdu. 1905-1907-ci illər Birinci rus inqilabının təsiri ilə Cənubi Azərbaycanda Səttarxanın rəhbərliyi ilə məşrutə (konstitusiyaya) inqilabı baş verdi. Sərdari-milli Səttarxanın qəhrəmanlığı hər tərəfə səsalı, adalətli hərəkatları, rəftarı onu xalqa sevdirdi. Şair və yazıçılar onun şəhinə əsərlər yazdı. Söhrab Tahirin "Səttarxan" poeması da həmin hadisələrin təsiriylə yazılıb. Səttarxan düşmənə qarşı mübarizəliyi, vətənin, xalqın səvəmi sairin ruhuna işləyib. Sərdari-millinin həyat və fəaliyyətinə, xalqa münasibətinə, mübarizəliyinə, səngərdəki qəhrəmanlığına həsr olunmuş "Səttarxan" poemasının oxunaqlı alınması, kütlə tərəfindən sevilməsinin əsas səbəblərindən biri onu yazan sairin inqilabçı olması, amansız həyat keçirməsi, vətəninin ikiyə parçalanması və əsərinin qəhrəmanını keçdiyi yolu hərtərəfli bilməsi idi. Söhrab Tahirin ilhamı coşqun və qəzəbli bir ilhamdır. Cahir Novruz yazır: "O, 13-14 yaşından əlinə silah alıb haqq yolunda, səadət uğrunda ölümdürim mübarizəsinə girişmiş, İran Azərbaycancının gələcəyi namına döyüşmüşdür. Bu yüksək, ulyi əməl-azadlıq yolunda o, anasından, atasından, doğulduğu kənddən, qohum-qərabasından, azı Təbrizindən, uşaqlıq dostlarından, ilk məhəbbətindən əbədi olaraq əzab-düşməyə məcbur olmuşdur. Bu yüksək əməl-azadlıq eşqi həmişəlik olaraq onun üroyində qəzəbli bir ilham məşəli yandırmışdır. Bu məşəl artıq uzun illərdə ki, yanır alovlanır." (1, səh.5).

Söhrab Tahirlo vətəni arasında yalnız bir çay axır. Bu cahanda iki həyat yaşayan sairin nisgilli taleyidir. Şair yazır: Mən səhildə, sən səhildə, Bir çay axır aramızdan, Bir çay ağır gəlib keçir Bir cür olan yaramızdan (1, səh.60)

Poemada ilk olaraq diqqəti "yol düşüncələri" çəkir. Əson külək göydeki buludları, Səttarxanın toplarının tütüsünü dağıdır. Təbrizin yaşıl bağlarının üstündə buludlar ağ kəpənəyə bənəyir. Gecəgündüz oyaq olan Təbrizin səbri tükənib. Bir az da Səttarxanın qələbəsindən məst olub. Şəhər al bayaraqla bəzənib, bu da onun əzəmətinə daha da artırıb. 1910-cu ildə Təbrizdə insandan yer yox idi, çünki bütün İran ora axmışdı. Şərhən gözü Təbrizdə idi. Bir il mərmı yağışı altında olan qədim mərkəz dincini alır.

Azərbaycan qapı açıb
Şərhən müdrək arzusunda.
Özü dönüb səngər-səngər
Azadlığın ordusuna (1, səh.104).

Bu məqamlarda Səttarxan Bağırxanla səngərdən çıxıb yan-yanə dayanıblar. Beynəli çox qarışıqdır. Qələbədən sonra hökumət onu Tehrana dəvət edir, sərkərdəni nigaran, noticosi məlul olmayan bir söz fəzə ləydir. Səttarxan qara, yorğa atı belinə qalxır, arxasından gələn üç yüz atlı və dostu Bağırxanla yola çıxır. El-oba əncümənin qabağına toplaşmış, ona "yaxşı yol" demək üçün yağışlıdır. Burda sair xalqın ona sevgisini çox inə sıxırılmış qələmə alıb. Camaatın iğarısından irəli bir qoca çıxır. O, Səttarxanə gətməməsinə tövsiyə edir. Tehrandaki düşmənlərə etibarı yoxdur. Gətse, millət başsız qalacaq. Nəsihət edir ki, Tehrandan dəsoltların hüzürünə söz deməyə gətməkdənsə, təcətlərini başlarına yıxmağa daha məqsədəuyğundur. Azərbaycancılı qəhrəman sözündən dönməyi öz adına layiq bilmir. Qocanın nəsihətini axıra qədr dənliyə. Dağ vıqırlı, şir qüvvətli sərdar millətinə ona sevgisini anlaşıy, ancaq kürəyində vətən, xalq borcu var, bir də istüydə sarayına gələcəyi üçün söz verib.

Azadlıqdır mənəm varım,
Eldir böyük etibarım,
Məşrutəyəy yadigarım,
Söz vermmişəm, görək gədəm,
İstübdadın sarayını

Viran edəm, viran edəm (1, səh.106).

El ağsaqalının üzündən nür, gözlərindən yaz tökülür. Səttarxanın üzündən öpür, Səttarxan oğlunu qaranı tənqizləyib yola düşür. Tehrandə isə vəzir, vəkil, şah nəslili yağışlı məşrutə rəhbərini görmək istəyir. Qəhrəmanın döyüş dostları rəngləri qaramış, ıqları sallanmış halda onun ardınca gedirlər. Onlar nar ıqladılır. Ona görə pəşimandırlar ki, bir il düşmənlə pələng kimi vürüşən, onun daşını dəş üstündə qoymayan sərdari-millinin həyatı təhlükəsi var. Qanıq-gərə düşmənlə dalağa gətmək göz görə-görə ölümə gətməkdir. Fikirləli at sürən Səttar da, onlar kimi düşünür, ancaq üroyində alovları da bir biçim də olan Azərbaycancı öz bətnində boğa bilməyəcəklər. Azərbaycan oğul yetişdirən ki, döyüşlərdə səhid olsun, indi öz gücünü sinəyir. Bu güc gələcəkdə sələ dənəndə onun qabağını düşmənlə ala bilməyəcək.

Onu çəpənyönər çox oldu, ancaq onu uda bilmədilər. Döyüşlərdə tunc sipərə çevrilən, tufanların qaşnağı olan vətənimiz döyüşlərin ön səngəri olub.

Azərbaycan, sən neçə yol
Alovlanıb odda yandırmı?
Əliqanlı düşmənlərini
"Dostluğuna" sən inandı (1, səh.108)

Sərdar düşünür ki, Azərbaycan sinəsini yarıb dünyaya göstərsə, öldürülən qurbanların sayı insansları dənqətə gətirər. Doğma dilində danışa bilməyən, haqqını almayan, öz bəxtini yaşamayan, ancaq qüdrətli keçmişə, güclü iradəyə, pələng kimi döyüşməklə qabiliyyətinə malik olan bir xalqın haqqı böyükdür. Onun ətrafını düşmənlər alır, dinc vaxtda da silahı yerə qoymamalıdır. Yumruq kimi bir olub tarixin günaşını yumalıdır. Düşünür ki, bəlkə qələbə bilməyib? Təhlükə davam edir? Sonra da özünü bu fikirdən uzaqlaşdırmağa çalışır: mən xalqıma, qələbəmə inanmışam.

Bəlkə də Təbriz Tehrana yox, Tehrandan Təbrizə gəlməliydi. Qəhrəman indən belə tufan kimi əsəcəyinə, xaricilərin ayağını İranda kösəcəyinə inanır. Fikirilərin cəyənində uzanan yolların ağırlığını hiss etmir. Özüne təsəlli verən sərdar yolboyu Tehrandan ona münasibətləri saf-çürük edənənlər sən də vətənin tələ olduğuna inanır.

Bu təsəlli nə deməkdir,
Bu nəğmənin adı nədir?

Mən bilərəm bu səfərlər
Bir tələdir, bəhanədir (1, səh.109)

Sərdari-milli artıq üroyində səhəbt edir, Təbrizi dindirir, ona azadlığın sevinçini yaşamağı, əyninə qələbə paltarını geyməyi və gələcək döyüşlərə hazır olmağı tövsiyə edir. Onun doğma şəhəri yurdun gözündə çevrilib, yağının qabağında tək dayanıb. Sərdar qəlbində "Salamət qal, ana Təbriz" deyərkək onunla vidalaşır. O bilir ki, çox qəhrəmanlar gəlib gedib, şənşərlər Təbrizə adınə yazılıb.

Səttarxan uzaqdan qızlarını oxudığı nəğməni eşidir. Nəğmə onun səhinə qoşulub. Xalqın hər tənqədəndə olan nümayəndəsi olan sevgisini hər hansı bir formada göstərməyə çalışır. At belində düşmənin qabağına çıxan qəhrəman Xo-yun qələsinə də almaq qabiliyyətinə malikdir. Nəğmələr təxminən bu məzmunundadır. Nəğmədə Səttarxanın əbasını altına alaraq fəyatına səstlə alınması, qoşunu Tehrandə yağış nizamə salması şair tərəfindən tərənnüm olunmuşdur.

Yaşasın gözəl əncüman!
Hər zərbə dözer əncüman!

Onu keçdiyi yollara gül tökülür, at yalları güldən görünür. Bu mahalda bir qadın da var. Hamı onu tanıyır. Gözü yaşlı, saçı bir-birinə dolamış halda gözür, çöl-biyaban demir, oğlunu axtarıyır. Şair onu mücahidlərlə qarşılaşdırır. Ana onlardan dağ cüssəli, sələ bilgi, sifəti qəmli, gözü qüssəli oğlunu soruşur. Yumruğu dağ boyda olan oğluna halal sözü verib, onu həlal çərəklə böyüdü, indi isə itirib: Viran qalsın bu dünyanı,
Mənim bircə oğlum hanı? (1, səh.112)

Onun bu gileyi Səttarı atından düşməyə məcbur edir. Ananı dilə gətirməyə çalışır: ana, qan-yaş tökmə, vürudə qalib gəldik. ancaq səngərlər dolu oğul itirdik, hamı da sonın oğlunu kimi dağ cüssəliyidir. Sonin nələndə, verdiryin nişənlərdə də mənə tanışdır. Sonin oğlun da belində ana dilində nəğmə deyir, ölmüşdür, sağdır. Ancaq ana özü bildiyi kimi fəryad çəkir, düşmənlə nifrət yağdırır.

Şair Səttarı "ürəkli səhəbt"ində övdlərini öldürülmüş anaların getdiyi yolu mücahidlərin yolu kimi qiymətləndirir. Oğlunu axtaran ana Səttar üçün doli deyil, bu dünyanın ən ağıllı ağbircəyi, anasındır. Sərdar üroyində göz yaşları gözülərini qarasını yumuş anaların qızlarını alacağını söz verir. Söhrab Tahir xalqın başına gələn dənqətlərin ağırlığını ana ilə Səttarxan qarşılaşması səhnəsində daha qabarıq şəkildə verə bilməmişdir.

iki dost - Səttarxan və Bağırxan Miyanə yollarından keçir. Qabaqlarında altı altı fayton var. Bağırxan mücahidlərdə döyüb yolda ədəb qaydalarına riayət etmələrinə xahiş edir, axı yoldan ərvad-uşaq keçir. Sonra Səttarxanə dönərək Tehrandə vətənin hiylə olmasını tənqizləyir. Tənqizləmələrini, teleqrafların ağ yalan olmasını Sərdar Təbrizdən, məşrutədən nigandir, vəkililərin ikili iş görə biləcəyini düşünür. Sonra şair şəxsi nigarançılığını təsvir edir:

Nigandir Təbrizdəki,
Başsız qalmış əcüməndən
Nigandir ana yurdum
Bağır, səndən, Səttar, səndən

(1, səh.117)

Şəhrət və millət qarışdırılan sərdar Tehrana gətməyi şəhrətə, yolu yarımçıq dayandırıb Təbrizə qayıtmayı qeyrat kimi qəbul edir. Ancaq Miyanə kəndilərinin təntənəli qarışılmağı, qurbanlar kosması onun fikrini yayındırır. Yollar boyu salınan fərşlər, çalınan toy, qurulan büsət əlin qəhrəmanına inandıran irəlilə gələr. Odu ki, yenidən "ürəkli səhəbt" baş tutur. Anaların namusu, vətən qeyrəti "axıracan qəld" deyir. Düşüncəli Sərdar çəliyinə təqliddararaq qəmli mahnu oxuyan kor kişi ilə qarışılır. Kişi insansların vəfasızlığından şikayət edir: qızı əra qaqış, oğlu itkin düşüb. Sərdar onunla səhəbtə girişir, elçi olduqlarını söyləyir, Tehrana gedirlər. Qoca Sərdarın Təbrizdə olduğuna söyləyir: "Sərdar hara, Tehrandan?" Sərdar davam edir: "Mənim gözümlə kordur. Sərdarın ki, gözü vardır". Sərdar özünü tanıdır. Qoca təəsəslə bildirir ki, sonin sərdarlığın mənə bəlli oldu, əgər sən sərdar olsaydın, öz yolunu qayıtmazdın. Sərdar onu başa düşür və gülərkək kişiyə yul verir. Qoca mücahidlərin verdiyi pulu da götürür. Düşüncəli sərdar mübarizə səndorindən çıxdığına pəşimandır. Zəncanda yenə toy-bayramla qarşılanır. Şeyx-məhəmməd onu Tehrandan səferindən çəkəndirməyə çalışır. Deyir ki, Tehrandə ictimailikdir, dost-düşmənlər bir-birinə qarşılıq. Ehtiyatlı ol, Azərbaycancılar səngərləri mücahidci, Təbriz Sərdarsız qala bilər.

Biz gələmişək vəkil kimi
O səhərdən salammı.
Tehrandan böyük əjdahdır,
Çəkir səni öz kamına.
Səttarxan Tehrandan gələcək xərdəndən xəbəri olduğuna bildirir. Onu da qeyd edir ki, başqa yolum yoxdur, qaldığımız zirvədən vətən bilmərəm. Tehrandan qorxuram, mən vətənin qurban oğluyam. Məşrutə əlovları Tehrandan ali azad etməsə, Təbriz azad olmayacaq.

Şeyxlə sərdarın səhəbtini bir qədr uzadan şair fərsilən ayrır. Azarilərin ayrı millət olduğuna diqqətə çətdirir. Sonra da ümumi mübarizə də birliyin vacibliyinə toxunur və vaxt gələndə Tehrandan ayrır. Təbriz ayrır fikrində dayanır. Fərsilən da, Azariləndə düşməni bildirir: Qacarlarla xaricilər ölkədən qovulmalıdır. Qorxusuz olmayan, səh-səhəbtə üsyan gücündə olan Səttarın ildırım əzmi var, arzuları haqq yulundadır, səbah anıncı yeri Səttarxan olacaq. Şeyxin xardəni fikirləri Səttara ümid verir:

Sən qoyulsun əvvəl gərək
Qan-qan deyən bu dövranə.
Sənə böyük məclislərə
Nümayəndə gərək gətsin.
Azərbaycan Məşrutədən
Muxtariyyət tələb etsin.
Söhrab Tahir Səttarxan, Bağırxan inqilabi Demokratik Hərəkata gedən yolda apardıqı ağır mübarizəni, xalqın məşrutəyə dəstəyini, xalqqa qəhrəman arasındakı münasibətləri tarixi faktlər əsasında poetik lövhələrdə əks etdirmişdir. Üstündən uzun zaman keçməsinə baxmayaraq, hələ də Səttarxan Tehrandə gətməyəcəyini salınmış qarşısında ikili cavablar səf-səfdir.

(Davamı 15-ci səhifədə)

(Əvvəli 11-ci səhifədə)

Getdi-ölümə doğru yol aldı, getməsəydi qüruru, sərdar sözü, qalxdığı zirvə təhlükə altında olacaqdı. Bu inqilabdan digər inqilablar doğdu, müəyyən islahatlar keçirildi, bəzi azadlıqlar əldə edildi.

Ancaq hələ də o taylı - bu taylı azərilərin qulağı səsdədir: nə vaxt ikiyə parçalanmış ürəyimiz birləşəcək, nə vaxt dilimiz azad olacaq? Cənublu soydaşlarımızı dünya qəhrəmanlarından fərqləndirən bir xarakter özəlliyi var; onlar şərəfli bir xalqın ölüm andını daima özləri ilə gəzdirir. Söhrab Tahir 1946-cı il döyüşlərində ölmədiyi üçün - öz deyimiylə "vaxtında ölməyin şirin dadını" dadmadığı üçün özünü günahkar sayır. Vətəninə adına olan boş qəbir qalıb.

*Tarix, əlimdən tut, Əlindən tutum,
Məni öz vətənim döyüşə səslər!
Azadlıq yolunda, Ey ana yurdum,
Boş qalmış qəbrimi özümə göstər!*

(2, səh.12)

Şair düşüncəlidir: görəsən vətəninin dərdi dünyanı yorubmu? Xiffət yolunu yarıda qoyub, ümidlər qəlbini talayıb, ürəyi özündən bezikib, məntiqi dayanmadan diktə edir. Düşmən başqasının zirehiylə qələbə çalır, xalqına şeşələnir. Düşmənlərin nəşr etdiyi kitablarda "Azərbaycan" kəlməsi eşidilir. 1946-cı ildə Azərbaycan inqilabı qabağında dizlərini qatlayanlar indi torpağımızı tapdayırlar.

Qırx altının güllələri
Qulağımda viyıldayır.
Küçəmizin daşlarının
Yaraları,
Parçalanmış ürəyimin
Şəhidlərin məzarına
Səpələnmiş paraları
Sızıldayır...

"BİR ÇAY AXIR ARAMIZDAN"

Kim desə ki, Azərilər məhkumdur, məzlumdur, yalan deyir. Onlar inqilablar, azadlıqlar görən igid bir xalqdır. Babək, Cavanşir, Koroğlu, Səttar, Xiyabani, Pişəvəri kimi müqəddəs taleli ata-babalarımız var. Tarixin hər fəslində ayağımızın izi qalıb. Düşmən qoy sevinməsin, tarix davam edir, zamanın təkəri etibarsızdır, bir dəfə də onlara tərs düşər. "Atəş bulağı" kitabının müqəddiməsində oxuyuruq: "Şair dostumun şeirləri ilə hər təzə görüş uzun müddət yadda qalır; insan varlığını ehtizaza gətirir, oxucuda mübarizə əzmi yaradır, onu yaşamağa, yaratmağa çağırır... yaradıcılığının ruhu, qanı olan vətən mövzusunda şeirlər yazanda elə xüsusi çalarlar, elə özünəməxsus bədii vasitələr işlədir ki, oxucu istər-istəməz dərin düşüncələrə dalır... Söhrab Tahir insan ürəyinin ən incə tellərinə toxunmağı bacaran şairdir" (1, səh.6-7).

Ədəbiyyat

1. S.Tahir. "Atəş bulağı". Bakı, 1977.
2. S.Tahir. "Azad qardaşım var". Bakı, 1973.
3. S.Tahir. "Ölümdən güclü, həyatdan uca". Bakı, 1981.
4. S.Tahir. "Qızıldan zəncirlər". Bakı, 1965.
5. S.Tahir. "Burdan bir atlı keçdi". Bakı, 1972.

*Sakibə Ələsgərova,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent,
Əməkdar müəllim*